

Téma plurality svetov v osvietenskej poézii na Slovensku (slovensko-ruské paralely)

Martin Braxatoris

**BRAXATORIS, M.: The Subject of Plurality of Worlds in the Poetry of
Enlightenment in Slovakia (Slovak-Russian Parallels)**

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 3, p. 204 – 228

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.3.2>

**Key words: plurality of worlds,
Augustín Doležal (1737 – 1802),
Bohuslav Tablic (1769 – 1832), Mikhail
Lomonosov (1711 – 1865)**

The paper focuses on poetic texts which develop the subject of plurality of inhabited worlds. It continues on the research into the forms of this subject in the European literary tradition and in the new Latin-language tractate literature of Slovak provenance. The beginnings of thematizing plurality of worlds in Slovak poetry in vernacular language date back to the times when the influence of the Enlightenment ideas was at its peak or was still noticeable. The subject is present in a number of passages from *Tragoedia* by Augustín Doležal, which is undeniably only a fraction of the whole work, however, the idea of plurality of worlds has its significance in the system of teodicea, which was followed by this piece of writing. The subject was introduced into Slovak translation poetry by English poet Alexander Pope's poem *An Essay on Man*, translated by Bohuslav Tablic. The paper is based on the assumption that Slovak literature was evolving in the area of poetic reflection in a way similar to those in other European literatures. It forms parallels with 18th century Russian literary production based on closer interconnections between the works of A. Doležal and Mikhail V. Lomonosov. The conclusions show that the subject is represented by the works of significant Slovak poets from the late 18th and early 19th centuries. The fact that it is part of a more complex ideological system proves strong links with the European intellectual and literary context.

**Kľúčové slová: pluralita svetov,
Augustín Doležal (1737 – 1802),
Bohuslav Tablic (1769 – 1832), Michail
Lomonosov (1711 – 1865)**

Za autora prvého slovenského vedecko-fantastického diela sa zvyčajne označuje Gustáv Reuss.¹ Podľa konkrétnejšej žánrovej charakteristiky napísal G. Reuss prvý slovenský román žánru science fiction.² Kým fantastický rozmer jeho knihy *Hviezdoveda alebo životopis Krutohlava, čo na Zemi, okolo Mesiaca a Slnka skúsil a čo o obežniciach, vlasaticiach, pôvode a konci sveta vedel*, ktorej rukopis dokončil v roku 1856, sa vytvára prostredníctvom naratívneho rámca dominantného odborného výkladu (let balónom vo vesmíre), podobne i dielo Augustína Doležala *Pamětná celému světu tragoedia aneb veršované vypsání žalostného prvých rodičů pádu* (1791) sleduje na podklade, ktorý je v relevantnej miere fiktívny,³ ciele súvisiace s traktátovým žánrom. Tak v Doležalovom, ako aj v Reussovom prípade sa istá časť takýchto cieľov týka polemík spätých s otázkou mimozemského života. V traktátovej literatúre slovenskej a širšie uhorskej proveniencie nie je reflexia týchto tém od 17. storočia ničím neobvyklým,⁴ *Tragoedia* Augustína Doležala je však v slovenskom kontexte výnimočná tým, že ide o poetické dielo vo vernakulárnom jazyku, ktoré sa svojím charakterom pohybuje na hranici fikcie a non-fikcie.⁵ Erika Brtáňová navzdory existujúcej tradícii chápania diela ako dialogizovaného traktátu⁶ uvažuje (na pozadí diferenciačných znakov románu, predovšetkým fiktívnosti a sústredenosti na čitateľa) o jeho príslušnosti k románovému žánru, konkrétnejšie k (veršovanému) výchovnému románu v dialogizovanej forme.⁷ Vo vzťahu k celej pamiatke argumentuje, že „domyšľané okolnosti nemali prekročiť rámec racionálneho úsudku, dôvtipu a ľudskej skúsenosti, a rozhodne nemali protirečiť kresťanskej vierouke“.⁸ Uzatvára, že „Doležalom explikovaný príbeh nemožno preto chápať (ani s odstupom času) ako príbeh science-fiction“.⁹ Dielo predtým spojila s vedeckou fantastikou Eva Fordinálková, ktorá v tejto súvislosti uvažovala o existencii sci-fi príbehov o minulosti a o väzbách medzi science

1 Napr. SRPOŇ, Vlado: Dr. Gustáv Maurícius Reuss: Prvý literárny fantasta Horného Uhorska? In: *Interkom*, 1993, č. 11 - 12. [cit. 2020-05-02]. Dostupné na: <http://interkom.vecnost.cz/1993/19931116.htm>

2 FERKO, Miloš: Prvý slovenský sci-fi román. In: *Historická revue*, roč. 7, 1996, č. 5, s. 33.

Slovenský syndikát autorov fantastiky v minulosti udeľoval cenu Gustáva Reussa o najlepšiu vedecko-fantastickú poviedku, pričom víťazné texty vychádzali v zborníku *Krutohľav*. Na námety tejto knihy dokonca vznikla rozhlasová hra (PAVLAC, Peter: *Krutohľavova cesta na Mesiac*, premiéra v rádiu Devín v roku 2014, dostupné na: <https://www.rtvs.sk/radio/archiv/1365/54446>) a prednávkou aj divadelná hra (*Hvizdna kapura alebo Dobrodružstvá Krutohlava*, premiéra na festivale PegasCon 2017 v Prešove, dostupné na: youtu.be/tkc85FCPCKk)

3 V tomto duchu sa nesie aj konštatovanie samotného autora: „Tento mój svätý román prináleží do počtu tech, v nichžto se vypravuje skutek opravdový, ale zavinitý jest do vymyšlených okolostojičností.“ DOLESCHALIUS, Augustinus: *Pamětná celému světu Tragoedia...* V Uherské Skalici : Vytíštěná u Jozefa Antonína Škarnycla, 1791, s. [III]. Pozri aj BRTÁŇOVÁ, Erika: Na pomedzí traktátového a románového žánru. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 5, s. 341.

4 Pozri ZAVARSKÝ, Svorad: Martin Sentiváni: *Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate / Sústava sveta*. Kozmologická štúdia. In: *Slavica Slovaca*, roč. 46, 2011, č. 3, s. 109 - 110. KARABOVÁ, Katarína: Problematika mimozemských civilizácií z pohľadu novolatiných spisov z oblasti fyziky. In: ŠKOVIERA, Daniel - SIPEKIOVÁ, Nicol (eds.): *Sambucus IX*. Trnava - Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave - Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 168 - 178.

5 Brtáňová, Na pomedzí traktátového a románového žánru, c. d., s. 341.

6 Prehľad názorov na žánrový povahu *Tragoedie* podáva Brtáňová, Na pomedzí traktátového a románového žánru, c. d., s. 339 - 340.

7 Tamže, s. 345.

8 Tamže. Pozri aj BRTÁŇOVÁ, Erika: Podoby idylického v Doležalovej Tragoedii. In: *Slovenská literatúra*, roč. 65, 2018, č. 1, s. 28.

9 Brtáňová, Na pomedzí traktátového a románového žánru, c. d., s. 345.

206 fiction a oblasťou mýtov.¹⁰ Ako relevantná sa v danom smere môže javiť aktuálna rezignácia odborníkov na návrh funkčnej definície science fiction aj jednotnej definície celej fantastickej literatúry (science fiction, fantasy a i.).¹¹ E. Fordinálová v monografii o Doležalovi interpretovala aj konkrétne pasáže diela venované téme plurality obývaných svetov.¹² To, že ich necharakterizovala ako vedecko-fantastické, je v súlade s tým, že (pri akomkoľvek žánrovom zaradení celej *Tragoedie*) tieto časti plnia persuzívnu funkciu (korelujúcu s traktátovou formou) a nie sú zamýšľané ako fantastické. Na spomínané verše upriamil pozornosť už Jaroslav Vlček, ktorý však nimi, paradoxne, podopieral svoju mienku, že „obnovujúci se naše poezie *Tragoedii* Doležalovou mnoho nezískala“.¹³

Cieľom štúdie je zachytiť širšie kontextové ukotvenie témy plurality obývaných svetov v slovenskej umeleckej literatúre. Doležal pritom nebol jediným slovenským autorom osvietenскеj myšlienkovkej orientácie, ktorý vo svojej básnickej tvorbe tematizoval pluralitu svetov. Ďalším spisovateľom, ktorý uvádzal túto tému do slovenskej, i keď prekladovej poézie, bol Bohuslav Tablic, ktorý v roku 1817 dokončil, po zásadnom prepracovaní však až v roku 1831 uverejnil preklad filozofickej básne *Esej o člověku* (1734) od anglického osvietenca Alexandra Popea, v ktorom sú prítomné aj pluralistické pasáže.

V zhode s predpokladom, že slovenská literatúra sa aj v oblasti poetickej reflexie vybranej témy vyvíjala podobne ako iné európske literatúry (pravda, s istými časovými, kvantitatívnymi a inými špecifikami), budeme sledovať jej paralely s ruskou literárnou produkciou 18. storočia. Ďalším dôvodom na vytváranie analógií je užší súvis tvorby Augustína Doležala a Michaila Lomonosova, súvisiaci okrem iného s ich vzdelaním v leibnizovsko-wolffovských intenciách.

Úvod

Téma plurality svetov má v európskej literatúre a v dejinách myslenia bohatú tradíciu. Na jednej strane ide o rozmanitý súbor vedecko-fantastických, filozoficko-fantastických a fantasticko-satirických textov od autorov obdobia antiky (Lukianos zo Samosaty), renesancie (Ludovico Ariosto, Johannes Kepler, Francis Godwin, Thomas More, François Rabelais, Edmund Spenser, John Donne, Ben Jonson a i.), baroka (Savinien Cyrano de Bergerac, Charles Sorel a i.), osvietenstva (Jonathan Swift, François-Marie Arouet Voltaire, Rudolf Erich Raspe a i.) atď. Časť týchto textov obsahuje len určité prvky späté s ideou plurality svetov – ich funkcie v dielach sú rozmanité a ich interpretácii sa venuje množstvo literárnohistorických a iných vedeckých zdrojov. Pluralita obývaných svetov však predstavuje aj predmet seriózneho záujmu a postojov mysliteľov či výskumníkov

10 FORDINÁLOVÁ, Eva: *Stretnutie so starším pánom*. Martin : Osveta, 1993, s. 9 – 11.

11 Pracuje sa pritom s pojmami ako neostrá množina a prototyp, a tiež s členením fantastickosti na modus, žáner a formulu. Bližšie DĚDINOVÁ, Tereza: Úvodní slovo aneb Jak (ne)definovat fantastiku. In: DĚDINOVÁ, Tereza (ed.): *Na rozhraní světů : fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, s. 9 – 24 a tam uvedené zdroje.

12 Fordinálová, c. d., s. 186 – [191].

13 VLČEK, Jaroslav: Osvícenské Slovensko evangelické. In: *Literatura česká devatenáctého století. Díl první...* Praha : Jan Laichter, 1902, s. 606.

od staroveku po súčasnosť.¹⁴ Súvisiace myšlienky v pozitívnom zmysle rozvíjali antickí filozofi (Demokritos z Abdér, Leukippos z Milétu, Epikuros zo Samu, Lucretius Carus, Plutarchos a i.), negatívne sa voči nim vymedzil najmä Aristoteles. V stredoveku (osobitne pod vplyvom názorov Tomáša Akvinského) prevládli stanoviská nadväzujúce na aristotelovskú a ptolemaiovskú kozmológiu, voči ktorým však existovala pluralistická opozícia vychádzajúca z dôsledkov dogmy o Božej všemohúcnosti. Rozpory vyvrcholili v roku 1277, keď Parížska univerzita zakázala vyučovať 219 téz, ktoré komisia pod vedením parížskeho biskupa Étiennea Tempiera odsúdila ako herézy; zoznam obsahoval aj popieranie možnosti existencie viacerých svetov.¹⁵ V univerzitných centrách v Paríži a v Oxforde sa stanoviská pripúšťajúce pluralitu svetov rozvíjali aj v poslednej tretine 13. storočia.¹⁶ V 14. storočí, v súvislosti s témou nekonečnej Božej moci, vyjadrili pluralistické náhľady William z Ockhamu, Jean Buridan či Mikuláš z Oresme a v 15. storočí Mikuláš Kuzánsky,¹⁷ ktorý rozvíjal myšlienku o vesmíre bez centra a bez hraníc. Východiskom ďalšieho oživenia pluralistických ideí bolo to, že nad geocentrickou paradigmatom vesmíru začal dominovať heliocentrický model vesmíru,¹⁸ o čo sa osobitne zaslúžil Mikuláš Kopernik a súdobé astronomické objavy. Priekopnícku rolu v úvahách o nekonečnom vesmíre s množstvom hviezd podobných nášmu Slnku a s množstvom planetárnych systémov zohral anglický bádateľ Thomas Digges a o čosi neskôr Giordano Bruno, ktorého názory sa formovali aj pod vplyvom Mikuláša Kuzánskeho. Zoznam ďalších významných vedcov, filozofov a literátov, ktorí v rôznych podobách prezentovali pluralistické stanoviská, by bol veľmi dlhý a obsahoval by mená rozmanitých osobností ako Johannes Kepler, Galileo Galilei, Pierre Gassendi, John Wilkins, Christiaan Huygens, Bernard Le Bovier de Fontenelle, John Locke, George Berkeley, Gottfried Leibniz, Christian Wolff, Michail Lomonosov, Immanuel Kant, Barthold Heinrich Brockes, Albrecht von Haller, Cotton Mather, Pierre Louis Maupertuis, François-Marie Arouet Voltaire, Edward Young, Alexander Pope a i. K dejinám myslenia o tejto otázke existuje rozsiahla bibliografia, zahrňajúca aj mimoriadne kvalitné vedecké syntézy.¹⁹ Téma má svoje pevné miesto v početných monografiách

14 Vo vzťahu k súčasnosti výberovo spomeňme napr. štúdie v cambridgeskom časopise *International Journal of Astrobiology* či transdisciplinárnu kolektívnu monografiu REGIS, Edward Jr. (ed.): *Extraterrestrials...* Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1987.

15 DICK, Steven J.: *Plurality of Worlds: The Extraterrestrial Life Debate from Democritus to Kant*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 28; GRANT, Edward: *Planets, Stars and Orbs. The Medieval Cosmos, 1200 - 1687*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 53 - 55; THJISSEN, Hans: *Condemnation of 1277*. In: ZALTA, Edward N. (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford: Metaphysics Research Lab, CSLI, Stanford University, 2018. [2020-02-05]. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/condemnation/>

16 Dick, c. d., s. 28 - 29; Grant, c. d., s. 155 a n.

17 ECO, Umberto: *Inventing the Enemy and Other Occasional Writings*. Translated from the Italian by Richard Dixon. Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2012, s. 152; podrobnejšie Dick, c. d., s. 29 - 42.

18 Popri nich existoval aj geo-heliocentrický model, ktorý v druhej polovici 16. storočia navrhol Tycho Brahe.

19 Osobitne spomeňme monografie Dick, c. d. (prvé vydanie 1982); CROWE, Michael J.: *The Extraterrestrial Life Debate 1750 - 1900: The Idea of a Plurality of Worlds from Kant to Lowell*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

208 venovaných kozmologickým koncepciám na širokej dejinnej ploche,²⁰ v jednotlivých historických obdobiach²¹ či v tvorbe konkrétnych autorov,²² nehovoriac už o kvante vedeckých článkov a štúdií v časopisoch, zborníkoch a pod.

Z hľadiska zamerania predloženej štúdie je podstatné, že téma plurality svetov sa reflektovala aj v uhorskom a slovenskom kontexte, osobitne v novolatinkej traktátovej literatúre. Svorad Zavarský označuje za najvýstižnejší uhorský prameň obsahujúci prehľad antických autorov argumentujúcich v prospech nekonečného množstva svetov text Petra Pázmaňa, ktorý sem radil Anaximandra, Anaximena, Diogena, Epikura a Anaxarcha; iní autori k nim bežne pridávali aj Demokrita.²³ Pázmaňov text tiež sprostredkúva znalosť základných prameňov v prospech jedinečnosti sveta (Aristoteles, komentátori z Coimby, Bonamicus).²⁴ Argumenty proti pluralite svetov uvádza (v nadväznosti na Bibliu, Tomáša Akvinského a Tycha Braheho) i slovenský filozof Martin Sentiváni v kozmologickej štúdií *Sústava sveta* (1678).²⁵ Profesor Trnavskej univerzity Andrej Jaslinský v spise *Druhá časť náuky o fyzike alebo čiastková fyzika* (1756) predkladá podľa Katáriny Karabovej kriticky podloženú argumentáciu pre a proti existencii obyvateľov iných nebeských telies, pričom odkazuje na pluralistické názory pytagorejcov, Pseudo-Plutarcha a Xanofana (podľa Ciceróna), na názory neskorších autorov vrátane Mikuláša Kuzánskeho či Antona Maria z Reutte, a ďalej aj na mienku Christiana Wolffa.²⁶ Podobne Anton Revický, ďalší profesor Trnavskej univerzity, v diele *Základy prírodnej filozofie druhá časť alebo čiastková fyzika* (1758) začína prehľad súvisiacich autorov pytagorejcami a Xerofanom (podľa Ciceróna), a pokračuje totožnými západnými filozofmi ako Jaslinský; bližšie si pritom všima názory Christiaana Huygensa a Christiana Wolffa.²⁷

Ak sa zameriame na kontext ruskej literatúry, myšlienky o pluralite svetov doň prenikali v období osvietenstva, rovnako prostredníctvom antických autorov. Lucretiovu hexametrickú, obsahom i názvom epikurejskú poému *O prirodzenosti vecí* vysoko hodnotili autori ako Michail Lomonosov a Alexander Radiščev.²⁸ Pri etablovaní pluralistických stanovísk zohrali kľúčovú úlohu *Rozhovory o pluralite svetov* Bernarda le Boviera de Fontenelle (1686). Fontenelle nadviazal na Descartovu teóriu o kozmických víroch (zhlukoch pohybujúcich sa častíc vytvárajúcich hviezdy a planetárne systémy), ktorých počet rozšíril na nekonečný, a oprel o to svoju tézu o osídlení Mesiaca, Venuše, Merkúra, Marsu, Jupitera, Saturnu a objektov v iných planetárnych systémoch. *Rozhovory o pluralite svetov*

20 HARRISON, Edward Robert: *Darkness at Night: A Riddle of the Universe*. Cambridge – Massachusetts – London : Harvard University Press, 1987; HARRISON, Edward: *Masks of the Universe. Changing Ideas on the Nature of the Cosmos*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.

21 Napr. Grant, c. d. (prvé vydanie 1994).

22 SZENDY, Peter: *Kant in the Land of Extraterrestrials: Cosmopolitical Philosophical Fictions*. Translated by Will Bishop. New York : Fordham University Press, 2013 (francúzsky originál 2011).

23 Zavarský, c. d., s. 109.

24 Tamže.

25 *Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate*. Zodpovedajúce pasáže v latinskom origináli i slovenskom preklade Zavarský, c. d., s. 18 – 25.

26 Karabová, c. d., s. 171 – 172.

27 Tamže, s. 173 – 174.

28 Neskôr s nadšením aj Alexander Gercen. TRONSKIJ, Iosif Moisejevič: *Dějiny antické literatury. II. díl, Římská literatura*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, s. 115.

mali v ruskej literatúre 18. – 19. storočia značný ohlas, o čom svedčia kvalitné preklady Antiocha Kantemira (1740) a Ivana Butovského (1821). Kantemirov preklad vyvolal autorom očakávanú²⁹ ostrú reakciu konzervatívnych častí ruských intelektuálnych elít.³⁰ Dokonca ešte viac než dvanásť rokov po Kantemirovej smrti, na prelome rokov 1756 a 1757, žiadala Najsvätejšia synoda Ruskej cirkvi cárovnú Alžbetu Petrovnu o konfiškáciu výtlačkov tejto knihy.³¹ V roku 1761 dal Michail Lomonosov³² pokyn akademickej typografii na jej druhé vydanie. V roku 1802 ju Cárská akadémia vied vydala tretíkrát. Na Fontenellovo dielo nadväzovali ruskí básnici ako Michail Lomonosov, Gavril Deržavin, Alexander Sumarokov a Michail Cheraskov, neskôr bolo populárne v prostredí predstaviteľov ruských elít, napr. medzi dekabrismi a u Alexandra Puškina.³³ Za zmienku azda stojí skutočnosť, že v prvej tretine 19. storočia evidoval Kantemirov preklad aj Pavol Jozef Šafárik.³⁴ V slovenskom literárnom kontexte nadväzuje na Fontenellovo dielo Gustáv Reuss, ktorý ním začiatkom druhej polovice 19. storočia končí prehľad názorov svojich predchodcov na obývanosť známych planét (Christiaan Huygens, Athanasius Kircher, Bernard le Bovier de Fontenelle).³⁵

Z autorov, ktorí ovplyvnili reflexiu plurality obývaných svetov v slovenskej i ruskej poézii, treba zvlášť spomenúť Alexandra Popea. Mimoriadny význam pre oba literárne kontexty však majú nemeckí filozofi Gottfried Leibniz a Christian Wolff, ktorí predstavovali ideový zdroj slovenského (Augustín Doležal) a ruského (Michail Lomonosov) pluralizmu. Leibnizov záujem o myšlienku možných svetov možno východiskovo sledovať až po rukopis napísaný v roku 1676 a jeho korešpondenciu s Johannom Bernoulliom, no svoje názory v tomto smere prvýkrát publikoval až v diele *Théodicée* (1710). Formuloval ich síce už skôr v dialogickom spise *Nové eseje o ľudskom poznaní*, ktorý dokončil v roku 1704, no keďže vyšiel až v roku 1765, k verejnosti sa dostali neskôr.³⁶ Jedným z prvých zástancov jeho systému bol Christian Wolff, ktorý v mnohých svojich spisoch potvrdzuje aj svoje pluralistické stanoviská.³⁷ Leibnizova podpora pluralizmu bola rozhodujúca vo Wolffových kompendiách, ktoré boli najčítanejšie z diel jeho významných nasledovníkov.³⁸

29 BOBINE, Georgij: *Filosofskije vozzrenija Antiocha Kantemira*. Kišiňov : Štiinca, 1981, s. 51.

30 Pozri napr. ŠIŠKIN, I[akinf Ivanovič]: Michail Abramov – odin iz protivnikov Petrovskej reformy. In: *Nevskij sbornik (učebno-literaturnyj)*. S. Peterburg : Izdanie Vl. Kuročkina, 1867, s. 424.

31 Jej žiadosť zrejme ostala bez reálnych konzekvencií, keďže kniha bola v tom čase takmer rozpredaná. Bližšie KONDAKOV, Ivan Petrovič (ed.): *Svodnyj katalog knig graždanskoj pečati XVIII veka. 1725 - 1800. Tom 3. R - Ja*. Moskva : Kniga, 1966, s. 313.

32 KULIKOVSKIJ, Petr Grigorievič: *M. V. Lomonosov - astronom i astrofizik*. Izd. 2-je. Moskva : Gos. izd-vo fiz.-mat. lit., 1961, s. 50.

33 MOMDŽIAN, Chačik Nišanovič: *Francuzskoje prosveščenie XVIII veka...* Moskva : Mysl, 1983, s. 49. Puškin dokonca uvádza Fontenella medzi autormi, ktorých diela čítal Eugen Onegin (8, XXXV). PUŠKIN, Alexander/Alexandr Sergejevič: *Jevgenij Onegin.../Eugen Onegin...* Prel. Ján Štrasser. Bratislava : Petrus, 2002.

34 SCHAFFARIK, Paul Joseph: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen : mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften, 1826, s. 163.

35 REUSS, Gustáv: *Hviezdoveda*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 145 – 152.

36 Crowe, c. d., s. 28.

37 Tamže, s. 30.

38 Bližšie tamže, s. 140.

Leibnizove a Wolffove idey ovplyvnili Augustína Doležala,³⁹ ktorý v rokoch 1760 – 1762 študoval v nemeckom Altdorfe. V tomto univerzitnom meste, v ktorom sa, ako uvádza R. Brtáň, Doležal dostal „do styku s novými myšlienkami osvieteniskými a racionalistickými“⁴⁰ a „do intimného kontaktu s filozofiou Wolffovou, Leibnizovou, Descartovou, Humeho, Spinozu, s myšlienkami Voltaira a iných autorov starších i súčasných“,⁴¹ bol evidentný dosah leibnizovsko-wolffovskej filozofie. Doležalova *Tragoedia* celkovo odráža osobitne myšlienky z Leibnizovho diela *Théodicée*.⁴² Pre porovnanie, Michaila Lomonosova ovplyvnil z hľadiska uvažovania o pluralite svetov (popri Fontenellovi) Ch. Wolff,⁴³ ktorý bol jeho pedagógom na marburskej univerzite v rokoch 1736 – 1739.

Kozmológia Augustína Doležala

Koncepcia Augustína Doležala sa zakladá na kontraste konečného univerza (*světa*) a ničoty (*Ničeho*), ktorá je za jeho hranicami;⁴⁴ čokoľvek iné za rozmedzím sveta by sa stalo jeho súčasťou.⁴⁵ Svet charakterizuje Doležal ako celok zložený z konečných podstat, ⁴⁶ ktoré sú približnými ekvivalentmi monád v Leibnizovej či Wolffovej filozofii.⁴⁷ I keď ničote nemožno podľa neho prisúdiť žiadne podstatné vlastnosti,⁴⁸ prostredníctvom postavy Séta kladie otázku, či pred stvorením sveta existoval len Boh a ničota okolo neho.⁴⁹ Ontologický status „ničoho“ a súvisiaca koexistenčná otázka sa dnes nejavia ako problematické,⁵⁰ v pozadí je však otázka, či pred stvorením nášho sveta možno pripustiť existenciu iných

39 Bližšie MÜNZ, Teodor: *Filozofia slovenského osvietenstva*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961; MÜNZ, Teodor: Osvieteniská filozofia. In: *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava : VEDA, 1987, s. 218 – 220. Novšie sa vplyvov týchto filozofov na Doležalove filozofické názory dotýka GLUCHMAN, Vasil: The Origin of Evil and Benefits of Sin. In: HARRIS, Harriet A. (ed.): *God, Goodness and Philosophy*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2016, s. 209 – 216.

40 BRTÁŇ, Rudo: *Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1970, s. 243.

41 Tamže, s. 243 – 244; pozri aj Fordinálková, c. d., s. 17.

42 Gluchman, c. d., s. 211.

43 Porov. Crowe, c. d., s. 159.

44 Doleschalius, c. d., s. 169 – 170.

45 „Veď kedyby za světem něco ještě bylo, to by se svou vazbou i světa chytilo!“ Doleschalius, c. d., s. 170.

46 Doleschalius, c. d., s. 166, 170.

47 K špecifikám Doležalovej metafyziky pozri Münz, Osvieteniská filozofia, c. d., s. 218 – 220; Münz, *Filozofia slovenského osvietenstva*, c. d., s. 208 – 211.

48 „... žádné ni možnosti ni co skutečného.“ Doleschalius, c. d., s. 171.

49 „Nuž, okolo něho též Nic jen bývalo, / prv, nežli stvoření jaké jej ctívalo?“ Doleschalius, c. d., s. 172.

50 Fakt, že podmnožinou množiny {Boh} s kardinálnym číslom 1 je aj prázdna množina {} s kardinálnym číslom 0, nerozširuje ontológiu pred stvorením na množinu {Boh, 0} s kardinálnym číslom 2.

entít ako Boha (prázdneho priestoru⁵¹ či sveta iných bytostí).⁵² Doležal na nastolenú otázku odpovedá, že pred stvorením bol Boh potešením sám sebe.⁵³ Takáto odpoveď sa javí ako prirodzená, keďže Boh je v jeho monádológii jedinou podstatou, ktorá nie je konečná a stvorená.⁵⁴

Do sveta (univerza) ako konečného súboru konečných stvorených podstat Doležal umiestňuje tisíce nebeských objektov a zdôrazňuje ich rozmanitosť:

*„Obloha, kterou ty nad sebou spatřuješ,
a, jak pravíš, dobře také považuješ,
nic jiného není než povětrí pouhé,
po tom celém světě široké a dlouhé;
(...)
V tom tedy povětrí, co v nějakém placi,
ukázal nám Pán Bůh svou důstojnou práci;
porozkládal po něm slunce, hvězdy, Měsíc,
čehož všeho jesti do několik tisíc:
Ty hvězdy nejsou, jak ty myslíš, jednaké!
Jsou ony v natúře svojí všelijaké;
jedny jsou jen světlo samé, čisté, púhé,
jiné zas nečisté, tmavé, kalné, tuhé.
Světlé jsou takové, prám jak toto slunce,
tmavé jako Měsíc v své po nebi chůzce.
Měsíc pak jest taký, prám jak země táto,
jako rolí, voda, skála, hory, bláto.“⁵⁵*

Prostredníctvom Adama vyjadruje presvedčenie, že aj mimo Zeme existuje život:

*„Jestli tedy Pán Bůh nás na tou zem vsadil,
jakby, prosím, skutkům svým slavně poradil,
kdyby ty podobné částky prázdne stály
a tvorou živému místečka nepřály?“⁵⁶*

51 Napr. Mikuláš z Oresme a Pierre Gassendi zastávali myšlienku o preexistencii prázdneho priestoru, zatiaľ čo Jean Buridan, Tomáš Akvinský i Étienne Tempier ju popierali (BELLIS, Delphine: Imaginary Spaces and Cosmological Issues in Gassendi's Philosophy. In: BAKKER, Frederik – BELLIS, Delphine – PALMERINO, Carla Rita (eds.): *Space, Imagination, and the Cosmos, from Antiquity to the Early Modern Period*. Dordrecht: Springer, 2018, s. 241 – 242). Otázka kozmogonickej roly prázdneho priestoru má pritom antické korene.

52 Niektorí autori pripúšťali úvahu, že pred stvorením viditeľného sveta (o ktorom hovorí Genézis 1,1) existoval svet anjelov. Z cirkevných otcov Bazil Veľký v tomto smere hovorí o stave späťom s duchovným svetlom a anjelskými bytosťami (Hexaemeron, Homília I, 5; II, 5. BAZIL VEĽKÝ, Sv.: *Listy II. (r. 375 – 378), Hexaemeron*. Preložil Daniel Škoviera. Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 2002, s. 185, 199). Takejto možnosti sa v krátkosti dotýka aj Doležal, aby ju následne zavrhol: „Okolek tam bývá, kdejaké prostranství, / kde Pán kromě sebe má též i poddanství. / Ale před stvořením teď světa našeho / Bůh neměl žádného tvorou stvořeného. / A tak tu nemůžeš ani to mysliti, / coby bylo mohlo vůkol Boha býti.“ Doleschalius, c. d., s. 172.

53 Doleschalius, c. d., s. 172.

54 Tamže; pozri i Münz, Filozofia slovenského osvietenstva, c. d., s. 210; Münz, Osvietenská filozofia, c. d., s. 219.

55 Doleschalius, c. d., s. 226 – 227.

56 Tamže, s. 227.

*„Jestli na té zemi i červíček leze,
Prázdné-liž v Měsíci, pověz, budou meze?
Není-liž tam někdo rozumný bydlitel,
který zná, že Pánem jeho jest Stvořitel...“⁵⁷*

Nepredpokladá pritom len osídlenie Mesiaca, ale aj ďalších planét slnečnej sústavy a iných planetárnych systémov. Zdôvodňuje „celkom v súlade s osvietenskými názormi, že aj iné planéty sú obývané rozumnými bytosťami“.⁵⁸ Jeho predpoklad súvisí so stratou výnimočného postavenia Zeme aj so stratou exkluzivity Slnka medzi inými hviezdami:

*„Co sem ti pověděl nyní o Měsíci,
to ti můž být jednou v světě celém svící.
Toto naše slunce, ač se ti snad nezdá,
nic jiného není, než pravdivá hvězda.
(...)
Okolo té hvězdy nám takto nejbližší
během svojím běží planéty i jinší.“⁵⁹*

*„Vidiš, Séte, kolik, co slunce, jestiř hvězd,
tolik zvláštních světů i v tom světě jest!
Každá taká hvězda má svoje planety,
které, když vidíme, zovou se komety.“⁶⁰*

Názor na obývanosť Mesiaca pritom Doležal nevydáva za „neomylnú pravdu“,⁶¹ ale prezentuje ho ako rozumom podloženú tézu, z ktorej plynú ďalšie otázky.

*„Já nic nevymyslím! Držím se moudrosti,
kterou mi Bůh můj dal z lásky a milosti.
V Měsíci sem nebyl, to jest pravda samá!
Zdaž jen to víme, co šlapáme nohama?“⁶²*

*„Já sem nepověděl, že já to jistě vím!
Ale však rozumně a gruntovně pravím...“⁶³*

57 Tamže.

58 Fordinálková, c. d., s. 188.

59 Doleschalius, c. d., s. 231.

60 Tamže, s. 232.

61 Parafráza Brtňanová, Podoby idylického v Doležalovej Tragoedii, c. d., s. 28.

62 Tamže, s. 227 - 228.

63 Tamže, s. 229.

Zaťaženosť prirodzenosti mimozemšťanov prvotným hriechom

Predpoklad existencie rozumných živých bytostí mimo Zeme nastoľuje z hľadiska kresťanského svetonázoru otázku, ktoré v našej dobe zhrnul Umberto Eco: „Nekonečnosť svetov vrhá pochybnosti na unikátnosť spasenia: Adamov hriech a Kristovo utrpenie sú buď bezvýznamnou epizódou, relevantnou len vo vzťahu k nášmu svetu, nie však k iným Božím dielam, alebo sa Golgota musí opakovať nespočetnekrát na nekonečnom množstve planét, čo ruší majestátnu jedinečnosť obety Syna človeka.“⁶⁴ O súvisiacich otázkach uvažuje (na základe akceptácie Descartovej teórie vírov a Fontenellových názorov) abbé Jean Terrasson v práci *Pojednanie o nekonečnom stvorení* (tlačou vydaná v roku 1769, no už niekoľko rokov predtým koloval jej rukopis). Dospieva k názoru, že sa Boh vtelil aj na planétach bez hriechu, keďže bezhriešne bytosti si zaslúžili takúto veľkú česť, že na planétach, do ktorých nevstúpil hriech, sa Slovo rodí z rovnakého počatia ako ostatní ľudia a že na nich Kristus plní úlohu učiteľa, zatiaľ čo na Zemi má rolu učiteľa aj spasiteľa.⁶⁵

Osobitnú rolu má tento problém v Leibnizovej filozofii, podľa ktorej Boh vybral a stvoril najlepší zo všetkých možných svetov (t. j. univerz).⁶⁶ Stanovisko, že náš svet je najlepší zo všetkých možných svetov, rozvíja vo svojej *Tragoedii* aj Augustín Doležal.⁶⁷ Leibniz v rámci apológie Boha vo vzťahu k existencii zla tvrdí, že „je možné, že všetky slnká sú obývané iba požehnanými stvoreniami“ a navodzuje predstavu, že za ich hranicami môže byť čosi ako „oceán, do ktorého tečú rieky všetkých požehnaných stvorení, keď dosiahnu svoju dokonalosť v systéme hviezd“.⁶⁸ Uvažuje o možnosti, že len naša Zem „je takmer stratená v ničote“, a tak „možno všetky sú takmer ničím v porovnaní s dobrými vecami, ktoré sú vo svete“.⁶⁹ Michael J. Crowe zhrňa, že naša planéta je podľa Leibniza najhoršia v najlepšom možnom vesmíre, pričom však Adamov pád bol v istom zmysle „šťastným hriechom“, pretože viedol ku Kristovmu vteleniu a k vykúpeniu.⁷⁰ Túto tézu o zmysle dopustenia hriechu rozvíja (popri argumente o rešpektovaní slobodnej vôle a o dôsledku rozmanitosti) aj Doležal.⁷¹

Leibniz v *Theodícée* uvažuje, že vesmír obsahuje „nekonečný počet zemegúľ, takých významných a významnejších ako tá naša, ktoré majú také isté právo mať rozumných obyvateľov, hoci to vôbec neznamená, že sú to ľudia“.⁷² V dialogickom spise *Nové eseje o ľudskom poznaní* uvažuje o situácii, že by z Mesiaca prišiel niekto ako Gonsales (cestovateľ po vesmíre z Godwinovho *Človeka na mesiaci*). Načrtáva teoretickú otázku, či by obyvatelia Mesiaca – ako rozumné, človeku podobné živočích (odkazuje tu na názor Christiaana Huygensa), ktoré nie sú potomkami Adama – mali byť pokrstené a obrátené ku kresťanskej viere,

64 Eco, c. d., s. 152, pracovný preklad M. B.

65 Crowe, c. d., s. 134 – 135.

66 Tamže, s. 28, 29.

67 Doleschalius, c. d., s. 183 – 185 (§ 152: Svět náš jest nejlepší!). Potom akoby sa však stierala hranica medzi svetom ako univerzom a Zemou, na ktorú sa obmedzujú ďalšie reflexie o dopustení hriechu (tamže, s. 185 a n.).

68 LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm: *Theodicy*... Translator E. M. Guggard, editor Austin M. Farrer. New York: Cosimo, 2009, s. 135, pracovný preklad M. B.

69 Tamže, s. 135, pracovný preklad M. B. Pozri aj Crowe, c. d., s. 29.

70 Crowe, c. d., s. 29.

71 Doleschalius, c. d., s. 199 – 201; zostávajúce dva argumenty tamže, s. 198 – 199, 201 – 203.

72 Leibniz, c. d., s. 135.

214 resp. či by ľudia mali šíriť vieru v oblastiach mimo našej planéty. Túto cestu označuje za najnebezpečnejšiu a pochybuje o tom, že by sa im mohla udeľovať platná kňazská vysviacka Rímskej cirkvi, ktorú označuje bez zvláštneho zjavenia za vždy pochybnú.⁷³ Otázke absencie genealogickej väzby obyvateľov Mesiaca na Adama sa pritom venoval aj Fontenelle, ktorý argumentuje, že nielenže nie sú priamymi potomkami Adama, ale nie sú ani ľuďmi.⁷⁴ Vyhýba sa tu rozporu s biblicky fundovanou tézou, že všetci ľudia sú potomkami Adama a Evy (Genezis 3,20; Skutky 17,26). Na hroziacu kontradikciu obracia pozornosť aj Fontenelle ruský prekladateľ Antioch Kantemir: „keby na Mesiaci boli ľudia, bolo by nepravdivé Sväté písmo, ktoré odvodzuje celý ľudský rod od Adama.“⁷⁵ Súvisiaci argument proti pluralizmu je pritom starý a vyskytuje sa v množstve prameňov, napr. v uhorskom a slovenskom kontexte ho uvádza Martin Sentiváni v kozmologickej štúdií *Sústava sveta* (1678).⁷⁶

V ruskom literárnom kontexte nastolil podobné otázky ako Leibniz Wolffov žiak Michail Lomonosov. V roku 1761 (v ktorom vyšlo aj druhé vydanie Kantemirovho prekladu Fontenellovej knihy) opísal a vysvetlil optický efekt pri prechode Venuše späť s existenciou jej atmosféry.⁷⁷ V Dodatku opisu tohto javu píše:

„Niektorí sa pýtajú; ak sú reku na planétach ľudia, nám podobní, tak akej sú viery? Je im ohlásené Evanjelium? Sú pokrstení na vieru Kristovu? Týmto sa dáva odpoveď otázkou. Vo veľkých južných zemiach, ktorých brehy v terajších časoch používajú takmer len moreplavci, tamojší obyvatelia, tiež aj obyvatelia v iných neznámych zemiach, ľudia vzhľadom, jazykom a všetkým správaním odlišní, sú akej viery? Ak o tom niekto chce vedieť, alebo ich obrátiť a pokrstiť, ten nech tam podľa slova Evanjelia (Neberte si do opaskov ani zlato, ani striebro, ani peniaze; ani kapsu na cestu si neberte ani dvoje šiat, ani obuv, ani palicu)⁷⁸ ide. Len však aby jeho práca nebola zbytočná. Možno, že tamojší obyvatelia v Adamovi nezhrešili a preto všetky toho dôsledky nie sú potrebné. Je mnoho ciest k spáse. Na nebesiach je mnoho príbytkov.“⁷⁹

Druhá časť záverečného pseudocitátu predstavuje parafrázu Evanjelia podľa Jána 14,2 („V dome môjho Otca je mnoho príbytkov“), ktorá sa však ocitá v kontexte myšlienok o pluralite svetov. Stojí za zmienku, že v zásade podobne, i keď vo vážnom teologickom duchu a bez náznakov ironizovania, vnímal v 19. storočí možnosť bezhriešnosti obyvateľov iných nebeských objektov ruský svätec Teofan Zatovník.⁸⁰

73 Crowe, c. d., s. 29.

74 FONTENELLE, Bernard Le Bovier de: *Entretiens sur la pluralité des mondes...* Nouvelle édition. Paris : e l'imprimerie d' Aug. Delalain, 1822, s. vij – viij.

75 FONTENELL, Bernar Le Bovie de: *Razgovory o množstve mirov...* V Sanktpeterburge : Pri Imperatorskoj Akademii Nauk, 1740, s. XIII, pracovný preklad M. B.

76 Z odpovedajúce pasáže v latinskom origináli i slovenskom preklade Zavarský, c. d., s. 22 – 24.

77 Bližšie Kulikovskij, c. d., s. 43 – 49.

78 Evanjelium podľa Matúša 10,9 – 10.

79 LOMONOSOV, Michail Vasilievič: *Polnoje sobranije sočinenij. V 11 tomach. Tom 4.* Moskva – Leningrad : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1955, s. 374 – 375, pracovný preklad M. B.

80 FEOFAN ZATVORNÍK, sviatiteľ: *Pravoslavie i nauka. Rukovodstvennaja kniga izrečenij i poučenij.* Moskva : Danilovskij Blagovestnik, 2005, s. 611 – 617. Obsiahle citácie uvádzame v štúdií BRAXATORIS, Martin: *Ideja množstva mirov...* In: *Devin : Almanach...* Moskva : MIK, roč. 5, 2019, č. 2, s. 88 – 89.

„A musel-liž by on v Měsíci hřešiti
proto, že sme se my dali poškrvniti?“⁸¹

Toto stanovisko rozvíja na neskoršom mieste:

„A tam, bez pochyby, živé jest v svatosti,
aniž jest zšpatněno nějakou hříšností.
Nezlořečil tam Bůh zemi, jako naši,
tam se požehnání Boží samo vznáší!
Nemáš tam bedáře, jak my neboráci,
tam páni jsou jistě, my sme jen žebráci!“⁸²

Podobne aj pri otázke osídlenia iných planét uvádza:

„Jak ti jest to předce v srdci tvojém lito,
že jest svět pošpatěn celý takovýto!
Jakbychom my, na té již proklaté zemi,
byli jen Magnates mezi tvory všemi!
Jesto my, nejhorší jsme jen služebníci!
Má Bůh lepší kmeny ve svojěj vinici!“⁸³

Doležal venuje pozornosť charakteristike mimozemských rozumných bytostí z hľadiska ich telesnosti. Obyvatelia Mesiaca i planét majú byť práve telesné bytosti (na rozdiel od netelesných anjelov):

„A když obyvatel zemský má své tělo,
Jakžby to stvoření i tam ho nemělo?
Nebo duch stvořený, nemůž po vše časy,
Bez těla tělesné považovat krásy!
Co pak říci nevim, zvláště a osobně,
Máli udy naším rovné a podobné?
Co se pak velikosti Měsíce dotýká,
Téměr jest, jak naši té země, veliká;
On vzdálen jest, nad mil padesát tisíců,
Máš-li křídla dobré, sám vylet k Měsícu!

Sét.

Tenkrát tam nepůjdu! než snad se tam stavim!
Když se s Gabrielem do nebe vypravim.“⁸⁴

81 Doleschalius, c. d., s. 227.

82 Tamže, s. 228 – 229.

83 Tamže, s. 232.

84 Tamže, s. 228 – 229.

I keď si vo vyššie citovaných veršoch netrúfol odhadnúť telesnú stavbu obyvateľov Mesiaca (v súvisiacich smeroch zašiel oveľa ďalej napr. Christian Wolff⁸⁵ a o vyše polstoročia po Doležalovi Gustáv Reuss),⁸⁶ na neskoršom mieste – zrejme v súvislosti s predpokladom bezhriešnosti obyvateľov Mesiaca – uvažuje o inej ako „hrubohmotnej“ stavbe ich tiel:

*„Můž tam i subtilné jinší tělo žiti!
Nuž se ty domníváš, aby každé tělo,
tak hmotné, studené jak my udy mělo?
Těla jsou rozličná: my hle! máme zemská;
mohou býti jiná světlá a nebeská!
Jestli tedy Pán Bůh, i v těch světlech samých,
chtěl osadit moudrých duchů slavných zdárných:
Co tebe do toho? To vše mohlo byti!
Můž tam i subtilné jinší tělo žiti!“⁸⁷*

Doležal sa nevyrovnáva s otázkou vzťahu predpokladanej bezhriešnosti mimozemšťanov k Listu Rimanom 8,22 – 23: „*Nebo víme, že všechno stvoření spolu lká a spolu ku porodu pracuje až posavad, a netoliko ono, ale i my, prvotiny Ducha mající, i myt také sami v sobě lkáme, zvolení synů Božích očekávající, a tak vykoupení těla našeho.*“⁸⁸ Podľa tejto biblickej pasáže teda plačú spoločne všetky stvorenia vrátane nerozumných bytostí, rozumné bytosti potom plačú o to viac.⁸⁹ Kým pri argumentácii o koexistencii Boha a ničoty pred stvorením sveta dáva Doležal prednosť dogmatickým východiskám, v prípade zaťaženia obyvateľov iných nebeských telies hriechom akoby dával prednosť osvietencko-racionalistickým názorom. Stanovisko však zrejme závisí od exegetického prístupu. Doležal však nevysvetlil svoje chápanie tejto biblickej pasáže, ktoré preto ostáva nejasné. Ťažko si možno predstaviť, že by sa bol vedome odklonil od Biblie. Doležal, rovnako ako iní prispievatelia *Starých novín literárního umění*, často využíval vo svojich úvahách názory filozofov „ako pravdivé alebo nepravdivé východiská na ceste k logicky správne názoru“, ⁹⁰ ktorý však podľa myšlienky Eriky Brtáňovej neprotirečí Písmu

85 V tretom zväzku *Elementa matheseos universae* (1735) Wolff navrhuje spôsob výpočtu výšky obyvateľov Jupitera založený na pomeroch telesnej veľkosti, priemeru zornice a intenzity dostupného svetla (Crowe, c. d., s. 30). V slovenskom kontexte Anton Revický pri otázke, aké by mohli byť vzrast, oči a povaha obyvateľov iných planét, odkazuje na štvrtý zväzok diela *Spectacle de la Nature* Noëla-Antoinea Pluche (Karabová, c. d., s. 175).

86 Reuss uvažoval o anatomických danostiach obyvateľov Mesiaca v závislosti od prírodno-geografických podmienok a fyzikálnych vlastností prostredia (Reuss, c. d., s. 57 – 59).

87 Doleschalius, c. d., s. 230.

88 *Biblj swata a neb wssecka swata pjsma, Starého y Nowého Zákona*. W Presspůrku : Nákladem Cýs. Král. priw. Knihtlačitele Frant. August. Patzko, 1787, s. 196.

89 V tomto duchu S. Joannis Chrysostomi Archiep. Constantinop. In Epist. ad Rom. Homil. XIV. MIGNE, Jacques Paul (ed.): *Patrologiae Graecae Tomus LX*. Parisiis : Imprimerie Catholique, 1862, col. 531.

90 BRTÁŇOVÁ, Erika: Doležalov pokus o veľkú epiku. In: TUREČEK, Dalibor – ZAJAC, Peter (eds.): *Český a slovenský literární klasicismus: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno : Host, 2017, s. 258.

svätému.⁹¹ Aj v *Tragoedii* „reflektuje myšlienkové prúdy svojej doby, ale zároveň jeho dielo stojí pevne na biblickom základe“.⁹²

Miloslav Vojtech konštatuje, že v Doležalovej básni sa prejavuje „snaha zmieriť vieru a rozum“, „teologické a racionalistické chápanie sveta“.⁹³ Takéto úsilie je pritom charakteristické pre osvietenské myslenie a prejavuje sa aj v úvahách rozmanitých osvietenských autorov o pluralite svetov. Príkladom je tiež vyústenie Doležalovej argumentácie o obývanosti Mesiaca, podľa mienky Evy Fordinálovej spočiatku „takmer zaváňajúcej sírovou herézou“.⁹⁴

*„Moudrého rozumu taková jest váha,
že ne jen k Měsíci, než i k hvězdám sahá!
Ba moc jeho, věř mi! tak jesti velická,
že se on i trůnu Božího dotýká!
Byť by mi Bůh nebyl, že JEST, sám pověděl,
Předce bych byl, že JEST, mým rozumem zvěděl!“⁹⁵*

Citované verše sa žiadnym spôsobom nevzdávajú od stanoviska viery, ale predstavujú oslavu rozumu založenú na presvedčení, že rozum môže podať dôkaz Božej existencie (ktorých poznáme z dejín filozofie množstvo). Svoj ontologický dôkaz predložil aj Leibniz,⁹⁶ z ktorého filozofie Doležal implicitne vychádza.⁹⁷ Zmyslom danej pasáže, vyzdvihovanej ako prejav racionalistického optimizmu,⁹⁸ je, že ak je rozum schopný dokázať existenciu Boha, o to menší problém predstavuje podoprieť ním tézu o existencii obyvateľov Mesiaca.

Christian Wolff sa zvlášť zaujímal o leibnizovský racionalizmus ako o nástroj na zmierenie náboženstva a vedy,⁹⁹ na spájanie viery so súdobými poznatkami prírodných vied. Jeho niekdajší žiak Lomonosov píše o Bazilovi Veľkom a Jánovi Damaskom, usilujúcim sa podľa neho zblížiť prírodné poznanie a vieru, že keby disponovali možnosťami, ktoré ponúka neskoršia astronómia, vykonané pozorovania by ich inšpirovali k duchovne vzletnému a výrečnému hlásaniu

91 Tamže. Staršie názory Münz, *Filozofia slovenského osvietenstva*, c. d., s. 208.

92 Brtňanová, *Doležalov pokus o veľkú epiku*, c. d., s. 208. Tiež Brtňanová, *Podoby idylického v Doležalovej Tragoedii*, c. d., s. 28; Brtňanová, *Na pomedzí traktátového a románového žánru*, c. d., s. 345.

93 VOJTECH, Miloslav: *Od baroka k osvietenskému klasicizmu a preromantizmu. Literárnosmerové aspekty česky písanej poézie na Slovensku v prvej fáze národného obrodnenia*. In: *Česká literatura na konci tisíciletí I*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 136.

94 Fordinálová, c. d., s. 188.

95 Doleschalius, c. d., s. 228.

96 Na pozadí polemiky s Descartom. Podrobnejšie ANTOGNAZZA, Maria Rosa: *Leibniz*. In: OPPY, Graham (ed.): *Ontological Arguments*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 75–98.

97 Na okraj podotknime, že logický dôkaz, že viditeľný svet stvorila rozumná bytosť, podáva vo svojej Rétorike i Wolffov niekdajší študent Michail Lomonosov. LOMONOSOV, Michail Vasilievič: *Polnoje sobranije sočinienij. V 11 tomach. Tom 7*. Moskva - Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1952, s. 324–326.

98 Münz, *Filozofia slovenského osvietenstva*, c. d., s. 51–52; Münz, *Osvietenská filozofia*, c. d., s. 209.

99 Crowe, c. d., s. 30.

218 Božieho majestátu, múdrosti a moci.¹⁰⁰ Oddeluje od seba oblasť prírodného sveta a sveta duchovného, založeného na Svätom písme: „*Stvoriteľ dal ľudskému rodu dve knihy. V jednej ukázal svoj majestát, v druhej svoju vôľu.*“¹⁰¹ Zmyslom stvorenia viditeľného sveta v jeho kvalitách však podľa neho je, „*aby človek pri pohľade na ohromnosť, krásu a usporiadanosť jeho stavieb uznal Božiu všemohúcnosť podľa miery pochopenia, ktorým bol obdarovaný*“.¹⁰²

Nekonečná Božia moc, múdrosť, veľkosť a sláva

Doležalova *Tragoedia* patrí takisto k línii myslenia, ktorá považuje za zmysel stvorenia poznávanie nesmiernej Božej slávy. Idea nekonečnej moci Božej predstavovala v prípade nejedného mysliteľa (v 13. storočí cirkevní hodnostári a učenci na univerzitách v Paríži a v Oxforde, v 14. storočí William z Ockhamu, Jean Buridan či Mikuláš z Oresme, v 15. storočí Mikuláš Kuzánsky) základ pre akceptáciu úvah o pluralite svetov. So silnejúcou rezonanciou témy mimozemského života vzrastala relevancia rozmanitých foriem argumentu Božej moci, múdrosti, veľkosti a slávy ako prameňa legitimacy myšlienky o existencii iných obývaných nebeských objektov.

Podobne ako Lomonosov, ktorý vidí zmysel stvorenia v tom, „*aby človek pri pohľade na ohromnosť, krásu a usporiadanosť jeho stavieb uznal Božiu všemohúcnosť podľa miery pochopenia*“, aj Doležalove poetické reflexie predpokladajú, že „*Pán Bůh proto stvořil díla, aby jeho sláva poznávaná byla*“.¹⁰³ Tieto myšlienky sa prelínajú s presvedčením, že poznávanie Božej slávy sa prejavuje uctievaním Boha:

„*Jakož tedy Pán Bůh proto stvořil díla,
aby jeho sláva poznávaná byla:
tedy prám, jako nás stvořil na té zemi:
i v Měsíci onom medzi tvory všemi,
musí jen nějaký tvor rozumný býti,
jenžby tam, pro ten dar, mohl Boha ctiti.*“¹⁰⁴

Prostredníctvom postavy Adama autor reaguje na otázku, či sa táto sláva neprejavuje dostatočne tým, že nám mesiac ukazuje čas a sviety v noci.¹⁰⁵ Ide o alúziu na verše knihy Genezis 1,14 – 15, podľa ktorých „*opět řekl Bůh: Budte světla na obloze nebeské, aby oddělovala den od noci, a byla na znamení a rozměření časů, dnů a let. A aby svítala na obloze nebeské, a osvětlovala zemi.*“¹⁰⁶ Táto biblická pasáž

100 „Tak sa títo veľkí svetlonosi usilovali spriatelíť poznanie prírody s vierou a spájali jeho získanie s Bohom inšpirovanými myšlienkami v týchto knihách podľa miery vtedajšieho astronomického poznania. Ó, keby vtedy muži, znalosťou nebeských telies neporovnateľne prevyšujúci antických astronómov, vynášli súčasné astronomické prístroje a vykonali početné pozorovania, keby vtedy objavili tisíciky nových hviezd s novými javmi, akým duchovným vzletom, spojeným s ich vynikajúcou výrečnosťou, by títo svätí rečníci hlásali Boží majestát, múdrosť a moc!“ Lomonosov, *Polnoje sobranije sočinienij* 4, c. d., s. 375, pracovný preklad M. B.

101 Tamže, pracovný preklad M. B.

102 Tamže, pracovný preklad M. B.

103 Tamže, s. 228.

104 Doleschalius, c. d., s. 228.

105 Tamže, s. 229.

106 *Biblj swata a neb wssecka swata pjisma...*, c. d., s. [1].

prítom predstavovala jeden z argumentov používaných proti pluralite svetov.¹⁰⁷ Oproti tomu Doležalov Adam argumentuje väčšou slávou stavby Mesiaca, ak Boha chvália aj jeho obyvatelia:

„*Jak ty slávu Boží poznat můžeš z toho,
čehož jest v Měsíci neomylně mnoho!
Mnohém snad jinšího Božího stvoření,
než vidíš po všeckém té země stavení?
Nuž to tam bez slávy Boží darmo stojí?
Nikdo se tam Boha našeho nebojí?
Bylo byt' to pěkné vystavené město,
v němž by k chlebu nikdy nebývalo těsto!
Načež by to předce Bůh tam byl rozstavil,
kdyby ho tam nikdo rozumný neslavil?
Pravda sice, že i my Boha chválíme,
když v měsíčním světle i v noci chodíme.
Ale Bůh náš dobrý, nejdokonalejší,
co jen může býti, činívá slavnější.
A tak, když to Boží cti na odpor není,
musí být v Měsíci rozumné stvoření!*“¹⁰⁸

V kontexte ruskej spisby dokazoval Michail Lomonosov v roku 1761 s oporou v citátoch cirkevných otcov (Bazil Veľký, Ján Damaský), že pravoslávna viera a veda si neprotirečia, ale že poznatky vedy vedú k uznaniu Božieho majestátu, múdrosti a moci.¹⁰⁹ Svoje úvahy podoprel aj citátom slov Bazila Veľkého o vzťahu Božej moci a možnej plurality svetov: „*Akoby hrnčiar, ktorý by vytvoril nespočetné množstvo nádob, napriek tomu nestratil svoje zručnosti a vnútornú silu, tak aj Stvoriteľ všetkého, ktorý má tvorivú silu úmernú nie jednému svetu, ale je schopný nekonečného opakovania, stvoril viditeľné svety v jedinom okamihu svojho želania.*“¹¹⁰ (Ako však napovedá odlišný preklad gréckeho originálu Bazilových slov,¹¹¹ kontext homílie, autorovej osobnosti a doby, ide v nich skôr o odkaz na Origenovo učenie o striedaní vesmírov či kozmických vekov¹¹² než o myšlienku plurality obývaných svetov v rámci aktuálneho univerza.) Lomonosov sa dotýkal idey nekonečnej Božej sily v bezprostrednej spätosti s predpokladom plurality svetov aj vo svojej poézii, osobitne v duchovných ódach *Ranná úvaha o Božom majestáte* (1743 alebo

107 Takto napr. Sentivániho *Sústava sveta*, Revického *Základy prírodnej filozofie*, druhá časť alebo čiastková fyzika. Bližšie Zavarský, c. d., s. 22 – 23, Karabová, c. d., s. 174.

108 Doleschalius, c. d., s. 229.

109 Pozri i SERMAN, Ilija Zacharovič: *Poetič. stil Lomonosova*. Moskva – Leningrad: Nauka, 1966, s. 30 – 31.

110 Hexaameron, Homília 1,3, pracovný preklad podľa znenia citovaného v Lomonosovovom diele M. B. Lomonosov, *Polnoje sobranije sočinienij* 4, c. d., s. 374.

111 „Lebo ako hrnčiar vyformuje nespočetné množstvo nádob tým istým umením a nevyčerpá tým ani svoje umenie ani silu, takisto to platí o Tvorcovi tohto všetkého, ktorého stvoriteľská moc sa nedá merať jedným kozmom, ale prechádza do nekonečného násobku; On čírym podnetom svojej vôle priviedol do bytia obrovské priestory viditeľného sveta.“ Bazil Veľký, c. d., s. 183.

112 O ňom podrobne SERIOGIN, Alexandr Vasilievič: *Gipoteza množestvennosti mirov v traktate Origena „O načalach“*. Moskva: Institut filosofii Rossijskoj Akademii Nauk, 2005.

220 1749 – 1751)¹¹³ a najmä *Večerná úvaha o Božom majestáte pri príležitosti veľkej polárnej žiary* (1743).¹¹⁴ Podobné pasáže možno nájsť i v duchovných ódach iných ruských autorov, vrátane básne *Zo žalmu 106* Alexandra Sumarokova (1755),¹¹⁵ na základe ktorej napísal v roku 1755 významný básnik Vasilij Trediakovskij na Sumarokove udanie na Najsvätejšiu synodu Ruskej cirkvi.¹¹⁶ V podobnom duchu ako Lomonosovove a Sumarokovove verše sú ladené tiež úvodné časti ódy Michaila Cheraskova *Svet* (1778)¹¹⁷ a óda Gavriila Deržavina *Boh* (1784).¹¹⁸ V týchto básňach sa prepletajú idey nekonečnosti kozmu a plurality svetov s oslavou Božej sily a majestátu,¹¹⁹ čo predstavuje istú spojnicu aj so slovenským literárnym kontextom.

Ohlasy Eseje o človeku

Ďalším spisovateľom, ktorý ovplyvnil reflexiu témy plurality svetov osvietensky orientovanými autormi, bol anglický básnik Alexander Pope. Bohuslav Tablic v roku 1817 preložil, po zásadnom prepracovaní však až v roku 1831 uverejnil preklad jeho rozsiahlej filozofickej básne *Esej o človeku* (1734), ktorú vysoko hodnotil Voltaire a inšpiroval sa ňou vo svojich *Veršovaných rečiach o človeku* (1734 – 1737). Báseň v prvej zo štyroch epístol hovorí aj o obyvateľoch nespočetných svetov („*Ve světech ačkoli Bůh bezpečných znám stvořením jest*“), resp. iných planetárnych systémov („*všecky planěty zná, vůkol slunci se točící, / každické hvězdy všelike též bydli tele zná*“):¹²⁰

„Rciž najprvé, což o Bohu v výsosti, co můžem
odjinud o člověku zde zavírat, než z toho, což vím?
Což tu dole z člověka zřím víc, než byt jeho zemský
od něho, neb-li na něj závěrky všecky se táhnou?
Ve světech ačkoli Bůh bezpečných znám stvořením jest,
nám v světě jen tomto šlepěji jeho šetřiti dlužno.
Ten, jenž skrz spoustnou nesmírnost může proniknout,
zřít světy na světech a spojovat vše v Všechnotu jednu,
soustavy jedné vplyv znamená ve jinou obapolným
všecky planěty zná, vůkol slunci se točící,
každické hvězdy všelike též bydli tele zná,
necht řeknět, nebe proč tak, jakž jsme, sformovalot nás.

113 LOMONOSOV, Michail Vasilievič: *Polnoje sobranije sočinienij. V 11 tomach. Tom 8.* Moskva – Lenin-grad : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1959, s. 117 – 119.

114 Tamže, s. 120 – 123.

115 [SUMAROKOV, Alexandr Petrovič]: *Ody duchovnyja. Izo Psalma CVI.* In: *Ježemesiačnyja sočinenija...*, Sentfabr, 1755 goda. V Sanktpeterburge : pri Imperatorskoj Akademii Nauk, 1755, s. 253 – 255.

116 Úplný text TREDIAKOVSKIJ, Vasilje: Izvet na A. P. Sumarokova. In: *Moskviťanin. Učebno-literaturnyj žurnal*, 1856, tom IV, № 13 – 16. Moskva : V tipografii L. Stepanovoj, 1857, s. 271 – 276. Ku kontextu udalosti pozri PEKARSKIJ, Petr: *Istorija Akademii Nauk v Peterburge... Tom vtoroj.* Sanktpeterburg : Izdanie Russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, 1873, s. 187.

117 CHERASKOV, Michail: III. Oda mir. In: *Utrennij svet... Časť II. Mesiac Janvar.* V Sanktpeterburge : v Tipografii Imperatorskago Suchoputnago Šlachetnago Kadetskago Korpusa, 1778, s. 74 – 76.

118 [DERŽAVIN, Gavriil Romanovič]: Bog. In: *Sobesednik ljubitelej rossijskago slova...*, časť XIII. V Sanktpeterburge : izdivienijem Imperatorskoj Akademii Nauk, 1784, s. 125 – 129.

119 Vybrané citáty z diel sú dostupné v štúdii Braxatoris, c. d., s. 87 – 88.

120 Riadky 17 – 34. POPE, Alexander: *An Essay on Man.* With notes by William Warburton. Dublin : Printed by George Perrin, 1791, s. 9 – 10.

*Tvůj ale subtilný zdali duch jest podpory prohléd,
těž stroje vazby, tuhé spojení všech v jednotu částek,
útlou závislost, k tomu slušné postupování,
či snad zderžovati zvláštní celotu lze je částce?
Přehrozný-li řetěz, jenž všecko v jednotu víže,
A stažené třímá, sám ty zdržuješ, nebo sám Bůh?*¹²¹

Popeova báseň bola v priebehu kultúrnych dejín podrobená množstvu interpretačných deformácií, preto treba i citovanú pasáž vnímať obozretne. Jej verše hovoria aj o mimozemskom živote, nejde v nich však o rozvíjanie naturalistických filozofických stanovísk. Poukazuje na to poznámka Popeovho editora a priateľa Williama Warburtona k veršu „útlou závislost, k tomu slušné postupování“:

*„Soustava veškerého světa (všechnoty) jestiť spojení přírodních a mravných schopností, jako lidská soustava, tělesných a duchovních. Skrze tuhá spojení tedy naráží básniř na přírodní, a skrze útlé závislosti na mravné schopnosti. Poněvádž zkouška o člověku není soustava o přírodnosti (naturalismu), ale přirozeného náboženství: odtud pochodí, že kde napřed klade básniř, že nepořádky mají směřovati k některému většímu dobru ve mravném světě...“*¹²²

Pri prvej zo zmienok o pluralite svetov ide to, že i keď je Boh známy v nespočetných svetoch, ľudskou úlohou je kráčať v pozemskom svete v jeho stopách na ceste k mravnej dokonalosti. Druhá zmienka sa týka Božej veľkosti v kontraste s ohraničenosťou ľudského poznania a schopností, ktorá okrem iného podporuje predchádzajúcu tézu o úlohe človeka vo svete. Posolstvo textu i citovanej pasáže je nábožensko-etické a v konečnom dôsledku osvietencko-výchovné, nie však naturalistické. Tablic sa v predslove svojho prekladu o Popeovom diele vyjadril:

*„Cíl Popův, který sobě při této knize představil, jest: hlubokou vážnost k Bohu a vysoké o něm myšlení v mysli člověka vzbuditi, jej k poslušnému opatrování ponouknuti, v něm lásku k moudrému a dobrotivému Bohu roznítiti a naposledy člověku cestu ctnosti jakožto jedinou k pravé blaženosti vedoucí ukázat, a jej spolu i k plnění těch povinností, které jiním podlužen jest, podnítiti.“*¹²³

Pri formovaní Tablicovej osvietenскеj myšlienkovеj orientácie¹²⁴ zohralo zásadnú rolu nemecké univerzitné prostredie v Jene,¹²⁵ hoci nemožno prehliadať ani vplyv slovenského či širšie uhorského kontextu (vrátane prostredia, ktoré

121 TABLIC, Bohuslav: *Anglické múzy v česko-slovenském oděvu...* V Budíně: V Král. universické tiskárně, 1831, s. 2 – 3.

122 Tamže, s. 3; anglický originál Pope, c. d., s. 10.

123 Tablic, *Anglické múzy v česko-slovenském oděvu*, c. d., s. IX – X.

124 Na ktorej rozplývavosť poukazuje Valér Mikula v práci MIKULA, Valér: Bohuslav Tablic a osvietenstvo. In: *Slovenská literatúra*, roč. 44, 1997, č. 2, s. 153 – 163.

125 O tom detailne na rôznych miestach svojej monografie BRTÁŇ, Rudo: *Bohuslav Tablic (1769 – 1832): život a dielo*. Bratislava: Veda, 1974. RIŠKOVÁ, Lenka: *Básnické umění podla Bohuslava Tablica*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 17.

222 naňho vplývalo počas jeho štúdia na bratislavskom evanjelickom lýceu).¹²⁶ Na jej utváraní sa osobitne podieľalo neskoršie Tablicovo čítanie zahraničnej literatúry a jeho prekladateľská aktivita, determinovaná jeho záujmom o francúzštinu a angličtinu,¹²⁷ ktoré študoval na univerzite v Jene. Tablicovi patrí prvenstvo medzi slovenskými básnikmi, ktorí venovali sústredenú pozornosť anglickej poézii.¹²⁸ Spolu s Františkom Palackým a Josefom Jungmannom zastáva popredné miesto medzi staršími prekladateľmi z angličtiny do češtiny.¹²⁹ O význame Popea v Tablicovej lektúre svedčí aj to, že jeho knihy umiestnil do svojej ideálnej knižnice v básni *Slobodné volení*:

„Knihovnu bych žádal znamenitou vlásti,
na výbor by do ní musily sa klásti.
Knihy nejvzácnější v celém světě vyšlé,
z anglické a franské, z vlaské země příšlé,
Denního jenž světla v Němcích docházejí,
I ty, jenž sa z Polska, z Čech, Rus dovážejí.
Voltaire, Shakespeare, Pope, Young, Wieland, Lessing, Rousseau,
Goethe, Garve, Schiller, Kant a Lomonosov,
velké okrasy by knihovny mé byli,
S Řeky, s latiníky ježto všickni ctíli.“¹³⁰

Za zmienku stojí tiež fakt, že v zozname sa nachádzajú aj diela ďalších autorov rozvíjajúcich myšlienku plurality obývaných svetov, najmä Michaila Lomonosova, ktorého preklad sa Tablic neúspešne pokúšal vydať,¹³¹ Edwarda Younga,¹³² ktorého ukážky prekladal, či Voltaira¹³³ a Immanuela Kanta,¹³⁴ ktorých myšlienky naňho pôsobili počas štúdií v Jene. Je nanajvýš pravdepodobné, že Tablic bližšie poznal aj pluralistické názory týchto autorov.

Lenka Rišková uvádza, že Alexander Pope a George Lyttelton,¹³⁵ ktorých Tablic prekladal z angličtiny (popri Williamovi Shakespearovi a Edwardovi Youngovi), „už mohli mať v uhorskom kontexte istú – i keď nie príliš výraznú – recepčnú tradíciu“.¹³⁶ Do poľštiny¹³⁷ i do ruštiny¹³⁸ sa pritom Popeovo dielo prekladalo najskôr z francúzštiny, jazykové kompetencie umožňovali Tablicovi vychádzať z anglického originálu, i keď ovládal aj francúzštinu a poznal tiež latinský preklad

126 RIŠKOVÁ, Lenka: K formovaniu Tablicových literárnych názorov. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 5, s. 357 – 361.

127 Brtáň, Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry, c. d., s. 133.

128 Brtáň, Bohuslav Tablic, c. d., s. 259.

129 Tamže.

130 TABLIC, Bohuslav: *Poezye. Djl prwnj*. Wacow : Antonjn Gotljb, 1806, s. 13.

131 Brtáň, Bohuslav Tablic, c. d., s. 259.

132 Crowe, c. d., s. 26, 43, 84, 86.

133 Pripomenúť treba najmä jeho *Micromégas*.

134 Crowe, c. d., s. 47 a n.; Szendy, c. d.

135 Lytteltonove Básne tvorili druhú časť edície *Anglické múzy* v česko-slovenském oděvu, v ktorých vyšla Popeova *Zkouška o člověku*.

136 Rišková, Básnické umenie podľa Bohuslava Tablica, c. d., s. 30.

137 Tamže, s. 259 – 260.

138 Pozri nižšie.

básne, ktorý ovplyvnil jeho časomerné prebásnenie pôvodného, dnes nezachovaného prízvučného prekladu.¹³⁹ Rudo Brtáň vo vzťahu k Tablicovmu prekladu konštatoval oneskorenosť, súvisiacu s prioritou etického zámeru diela,¹⁴⁰ ako aj s povahou východiskového textu a metra zvoleného pre jeho preklad.¹⁴¹ Svoje konštatácie podložil dobovými literárnymi súvzťažnosťami (situácia „pred križovatkou klasicizmu a romantizmu“) a nadviazal na ne myšlienkou o súvisiacom malom recepčnom dosahu prekladu.¹⁴² Brtáňove závery, na ktoré afirmatívne nadväzuje aj Miloslav Vojtech,¹⁴³ sa pritom týkajú najmä vydaného prekladového diela ako súčasť literárnej komunikácie. Spomína však, že Tablic pôvodne zložil prízvučný preklad básne,¹⁴⁴ ktorý bol dokončený už v roku 1817, po prepracovaní ho predložil cenzúre až v roku 1827 a pre problémy s výberom tlačiarne, cenou, zásahmi korektorov a kvalitou tlače ho napokon uverejnil v roku 1831.¹⁴⁵

Je zrejmé, že prítomnosť pasáže o pluralite svetov v ináč obsiahlom texte prekladanej *Eseje o človeku* nemožno z literárnohistorického hľadiska preceňovať, čo platí o to skôr, že recepčný dosah prekladu mohol byť v dôsledku vyššie spomínaných okolností obmedzený. Iná situácia bola v ruskom literárnom kontexte, ktorého špecifiká súviseli aj s nevyrovnanosťou cirkevných autorít s možnosťou literárnej tematizácie plurality svetov. Na dôvažok, do ruštiny bola *Esej o človeku* preložená o vyše polstoročie skôr, i keď z francúzskeho prekladu. Postaral sa o to v roku 1754 Lomonosovov žiak Nikolaj Popovskij, ktorý ju preložil pod vedením a zrejme aj na podnet svojho učiteľa.¹⁴⁶ Po uverejnení prekladu Fontenellovho diela pritom išlo o druhý významný počín, ktorým sa do ruskej literatúry uviedla téma plurality svetov. Táto literárna udalosť prebehla na pozadí konfliktných vzťahov Lomonosova a jeho okolia s Najsvätejšou synodou Ruskej cirkvi viažucich sa na ideu plurality svetov. V roku 1756 Najsvätejšia synoda zabránila vydaniu prekladu N. Popovského pre „naturalistické“ a kopernikovské východiská, myšlienky o pluralite svetov a pre údajný nesúlad so Svätým písmom.¹⁴⁷ V roku 1757 vyšla so zásahmi metropolitu moskovského Ambróza, ktorý nahradil nekonformné časti vlastnými veršami.¹⁴⁸ V tom istom roku Lomonosov vystúpil voči predstaviteľom Ruskej cirkvi ostrou satirickou básňou *Hymnus na bradu*,¹⁴⁹ v ktorej sa okrem iného uvádzalo, že planéty sú podobné svety ako ten náš. Hymnus vyvolal pobúrenú reakciu Najsvätejšej synody, ktorá sa s odkazom na vtedajšiu legislatívu dožadovala, aby cárovná nechala báseň zničiť, verejne spáliť, v budúcnosti

139 Brtáň, Bohuslav Tablic, c. d., s. 260.

140 Tamže, s. 263.

141 Tamže, s. 267.

142 Tamže.

143 VOJTECH, Miloslav: Problematika medziliterárnosti a dejín umeleckého prekladu v monografii Ruda Brtáňa venovanej Bohuslavovi Tablicovi. In: *Slovenská literatúra*, roč. 66, 2019, č. 5, s. 353 – 354.

144 O ňom sa zmieňuje samotný Tablic, Anglické múzy v česko-slovenském oděvu, c. d., s. V – VI.

145 Brtáň, Bohuslav Tablic, c. d., s. 261.

146 Kulikovskij, c. d., s. 52.

147 *Polnoje sobranije postanovlenij i rasporiaženij po vedomstvu pravoslavnago ispovedanija Rossijskoj Imperii. Tom IV.* Sanktpeterburg : Sinodalnaja tipografija, 1912, s. 238 – 239.

148 POPE, Alexandr: *Opyt o čeloveke Gospodina Pope*. Perevedeno... Nikolajem Popovskim 1754 goda. Moskva : Pečatano pri Imperatorskom Moskovskom Universitete, 1757. Zásahy cenzora sú vyznačené veľkým písmom.

149 Gimn Borode. In: Lomonosov, Polnoje sobranije sočinienij 8, c. d., s. 618 – 626.

224 aby zakázala podobnú tvorbu a aby jej autora nechala predviesť pred samotnú synodu.¹⁵⁰ Vystúpenie cirkvi nemalo pre Lomonosova žiadne dôsledky (krátko na to ho dokonca vymenovali do akademickej funkcie), vyvolalo však živú literárnu výmenu listov, satirických diel a epigramov,¹⁵¹ vrátane básne *Preoblečená brada alebo hymnus na opitú hlavu*, a satirických diel pripisovaných samotnému Lomonosovovi.¹⁵²

Záver

V traktátovej literatúre slovenskej proveniencie bola téma plurality svetov prítomná od 17. storočia. Začiatok jej rozvíjania v poézii písanej vo vernakulárnom jazyku sa spája s obdobím, keď na Slovensku vrcholil, resp. vytrvalo prežíval vplyv osvietenenských ideí. Tému reprezentujú viaceré pasáže z Doležalovej *Tragoedie*, ktoré špecificky nadväzujú na východiská leibnizovsko-wolffovskej filozofie. I keď sú pluralistické predpoklady významné v systéme teodícey, ktorým sa Doležal inšpiroval, v *Tragoedii* plnia menej dôležitú funkciu, keď v reflexiách o dopustení zla absentujú kozmické rozmery.¹⁵³ Prekladovú poéziu obohatil o túto tému Tablicov preklad Popeovej *Eseje o človeku*, ktorý rovnako treba vidieť v širších ideových a estetických kontextoch, kde daná otázka nie je dominantná. Tieto aspekty skúmaných diel sú relevantné predovšetkým z tematologického hľadiska. Napriek časovým, kvantitatívnym a iným špecifikám možno konštatovať, že slovenská poézia sa v tomto smere vyvíjala v zásade podobne ako iné európske literatúry. V ruskom kontexte téma silno rezonovala v epoche osvietenstva: v rámci prekladovej a originálnej traktátovej spisby sa ňou v 18. storočí zaoberali Antioch Kantemir a Michail Lomonosov, do básnickej tvorby ju uviedol Michail Lomonosov, rozvíjali ju Nikolaj Popovskij, Gavril Deržavin, Alexandr Sumarokov a Michail Chersakov. Slovenská aj ruská literatúra v tomto smere čerpajú z rovnakých prameňov vrátane Gottfrieda Wilhelma Leibniza, Christiana Wolffa a Alexandra Popea. Za zmienku stoja podobné črty Lomonosovovej a Doležalovej reflexie danej témy, ktoré súvisia s Lomonosovovým štúdiom u Christiana Wolffa na univerzite v Marburgu (1736 – 1739) a s Doležalovým štúdiom v nemeckom Altdorfe (1760 – 1762). Spojnicu medzi tvorbou slovenského a ruského autora nepredstavuje len ich vnímanie otázky, či sú obyvatelia iných vesmírnych telies zatažení prvotným hriechom, ale aj spôsob reflexie plurality svetov v kontexte poznávania nekonečnej Božej slávy.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0117/17 *Príležitostná básnická tvorba Juraja Palkoviča, Bohuslava Tablica a Pavla Jozeffa Šafárika*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Lenka Rišková, PhD. Doba riešenia: 2017 – 2020.

150 Polnoje sobranije postanovlenij i rasporiaženij... IV, c. d., s. 282 – 283.

151 Pekarskij, c. d., s. 205, 604; MENŠUTKIN, Boris Nikolajevič (ed.): *Michajlo Vasilievič Lomonosov. Žizneopisanie*. 4-je izdanie. Sanktpeterburg : Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 1912, s. 98; ZAPADOV, Alexandr Vasilievič: *Poety XVIII veka (M. V. Lomonosov, G. R. Deržavin)*. Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1979, s. 117 a n.

152 Pozri Lomonosov, Polnoje sobranije sočinenij 8, c. d., s. 627 – 630.

153 Najmä v § 153 Duchovné zatmnění světu neškodí (Doleschalius, c. d., s. 185 – 187) by sa dala očakávať prítomnosť pluralistických prvkov, argumentácia sa však týka výhradne Zeme.

- BAZIL VELKÝ, Sv.: *Listy II.* (r. 375 – 378), *Hexaëmeron*. Preložil Daniel Škoviera. Prešov : Náboženské vydavateľstvo Petra, 2002, s. 183.
- Biblj swata a neb wssecka swata pjsma, Starého y Nowého Zákona.* W Presspürku : Nákladem Cýs. Král. priw. Knihlačiteľa Frant. August. Patzko, 1787.
- [DERŽAVIN, Gavrili Romanovič]: Bog. In: *Sobesednik libitelej rossijskago slova...*, časť XIII. V Sanktpeterburge : iždivenijem Imperatorskoj Akademii Nauk, 1784, s. 125 – 129.
- DOLESCHALIUS, Augustinus: *Pamětná CELĚMU SWĚTU TRAGOE-DIA, anebožto Werssonné Wypsánj žalostného Prwnjch Rodičů Pádu...* W Vherské Skalicy : Wytisštěná v Jozeffa Antonjna Sskarnycla, 1791.
- FEOFAN ZATVORNIK, sviatitel: *Pravoslavie i nauka. Rukovodstvennaja kniga izrečenij i poučenij.* Moskva : Danilovskij Blagovestnik, 2005.
- FONTENELLE, Bernar Le Bovie de: *Razgovory o množestve mirov...*: s francuzskago perevel i potrebnymi primečanijami izjasnil Kňaz Antioch Kantemir v Moskve 1730 godu. Sanktpeterburg : Pri Imperatorskoj Akademii Nauk, 1740.
- FONTENELLE, Bernard Le Bovier de: *Entretiens sur la pluralité des mondes, suivis des Dialogues des morts.* Nouvelle édition. Parisis : e l'imprimerie d' Aug. Delalain, 1822.
- Hvizdna kapura alebo Dobrodružstvá Krutohlava [DIVADLO - Pegas-Con 2017].* [cit. 2020-05-02]. Dostupné na: <https://youtu.be/tkc85FCPCKk>
- CHERASKOV, Michail: III. Oda mir. In: *Utrennij svet.* Ježemesiačnoje izdanije. Časť II. Mesiac Janvar. V Sanktpeterburge : v Tipografii Imperatorskago Suchoputnago Šlachetnago Kadetskago Korpusa, 1778, s. 74 – 76.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm: *Theodicy. Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and Origin of Evil.* Translator E. M. Guggard, editor Austin M. Farrer. New York : Cosimo, 2009.
- LOMONOSOV, Michail Vasilievič: *Polnoje sobranije sočinenij. V 11 tomach. Tom 4; Tom 7; Tom 8.* Moskva – Leningrad : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1955; 1952; 1959.
- MIGNE, Jacques Paul (ed.): *Patrologiae Graecae Tomus LX.* Parisis : Imprimerie Catholique, 1862.
- PAVLAC, Peter: *Krutohlavova cesta na Mesiac.* [Rozhlasová hra napísaná z pojednania Hviezdoveda Gustáva Reussa z roku 1857.] Sobota 27. 9. 2014. Rozhlasové hry – archív extra. [cit. 2020-05-02]. Dostupné na: <https://www.rtvs.sk/radio/archiv/1365/54446>
- Polnoje sobranije postanovlenij i rasporiaženij po vedomstvu pravoslavnago ispovedanija Rossijskoj Imperii... Tom IV.* Sanktpeterburg : Sinodal'naja tipografija, 1912.
- POPE, Alexander: *An Essay on Man.* With notes by William Warburton. Dublin : Printed by George Perrin, 1791.
- POPE, Alexandr: *Opyt o čeloveke Gospodina Pope.* Perevedeno... Nikolajem Popovskim 1754 goda. Moskva : Pečatano pri Imperatorskom Moskovskom Universitete, 1757.
- PUŠKIN, Alexander/Alexandr Sergejevič: *Jevgenij Onegin : Roman v stichach/Eugen Onegin : Román vo veršoch.* Prel. Ján Štrasser. Bratislava : Petrus, 2002.
- REUSS, Gustáv: *Hviezdoveda.* Bratislava : Tatran, 1984.
- SCHAFFARIK, Paul Joseph: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten.* Ofen : mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften, 1826.
- [SUMAROKOV, Alexandr Petrovič]: Ody duchovnyja. Izo Psalma CVI. In: *Ježemesiačnyja sočinenija k polze i uweseleniju služáčija.* Senfabr, 1755 goda. V Sanktpeterburge : pri Imperatorskoj Akademii Nauk, 1755, s. 253 – 255.

- 226 TABLIC, Bohuslav: *Anglické múzy v česko-slovenském oděvu*. Alexandra Pópa... Zkauška o člověku; s poznamenanými Warburtonovými z anglickéhoazyky přeložil B. T. : Girjho Lorda Littletona Básně. W Budíně : W Král. Universické tiskárně, 1831.
- TABLIC, Bohuslav: *Poezye. Djl prwnj*. Wacow : Antonjn Gotljb, 1806.
- TREDIAKOVSKIJ, Vasilej: Izvet na A. P. Sumarokova. In: *Moskviťanin. Učebno-literaturnyj žurnal*, tom IV, 1856, № 13 – 16. Moskva : V ti-pografii L. Stepanova, 1857, s. 271 – 276.

Literatúra

- ANTOGNAZZA, Maria Rosa: Leibniz. In: OPPY, Graham (ed.): *Ontological Arguments*. Cambridge : Cambridge University Press, s. 75 – 98.
- BELLIS, Delphine: Imaginary Spaces and Cosmological Issues in Gas-sendi's Philosophy. In: BAKKER, Frederik – BELLIS, Delphine – PALMERINO, Carla Rita (eds.): *Space, Imagination, and the Cosmos, from Antiquity to the Early Modern Period*. Dordrecht : Springer, 2018, s. 233 – 260.
- BOBINE, Georgij: *Filosofskije vozzrenija Antiocha Kantemira*. Kišišov : Štiinca, 1981.
- BRAXATORIS, Martin: Ideja množstva mirov. Primery iz rusckoj i slo-vackoj poezii XVIII veka. In: *Devin : Almanach Obščestva Ludovita Štura v Moskve*. Moskva : MIK, roč. 5, 2019, č. 2, s. 81 – 97.
- BRTÁŇ, Rudo: *Bohuslav Tablic (1769 – 1832): život a dielo*. Bratislava : Veda, 1974.
- BRTÁŇ, Rudo: *Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry*. Brati-slava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1970.
- BRTÁŇOVÁ, Erika: Doležalov pokus o veľkú epiku. In: TUREČEK, Dalibor – ZAJAC, Peter (eds.): *Český a slovenský literárni klasicis-mus : synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno : Host, 2017, s. 245 – 271.
- BRTÁŇOVÁ, Erika: Na pomedzí traktátového a románového žánru. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 5, s. 338 – 346.
- BRTÁŇOVÁ, Erika: Podoby idylického v Doležalovej Tragoedii. In: *Slovenská literatúra*, roč. 65, 2018, č. 1, s. 27 – 36.
- BRUNO, Giordano Nolano: De l'infinito, universo e mondi : Stampato in Venezia, Anno MDLXXXIV. In: *Dialoghi filosofici italiani, a cura di Michele Ciliberto*. Milano : Mondadori, 2000.
- CLAIRE, Bouyre: Vivre et Aller sur la Lune en 1640? Les sciences du vivant dans le discours sur la pluralité des Mondes, à partir de l'œuvre de John Wilkins: The Discovery Of A New World (1640). In: *Bulletin d'Histoire et d'épistémologie des Sciences de la vie*, roč. 21, 2014, č. 1, s. 7 – 37.
- CROWE, Michael J.: *The Extraterrestrial Life Debate 1750 – 1900: The Idea of a Plurality of Worlds from Kant to Lowell*. Cambridge : Cam-bridge University Press, 1988.
- DĚDINOVÁ, Tereza: Úvodní slovo aneb Jak (ne)definovat fantastiku. In: DĚDINOVÁ, T. (ed.): *Na rozhraní světů : fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*. Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, s. 9 – 24.
- DICK, Steven J.: *Plurality of Worlds: The Extraterrestrial Life Debate from Democritus to Kant*. Cambridge : Cambridge University Press, 1984 (prvé vydanie 1982).
- ECO, Umberto: *Inventing the Enemy and Other Occasional Writings*. Translated from the Italian by Richard Dixon. Boston – New York : Houghton Mifflin Harcourt, 2012.
- ERNST, Germana: *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*. Translated by David L. Marshall. Dordrecht – Heidelberg – London – New York : Springer, 2010.
- FERKO, Miloš: Prvý slovenský sci-fi román. In: *Historická revue*, roč. 7, 1996, č. 5, s. 33.

- GLUCHMAN, Vasil: The Origin of Evil and Benefits of Sin. In: HARRIS, Harriet A. (ed.): *God, Goodness and Philosophy*. London - New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2016, s. 209 - 216.
- GRANT, Edward: *Planets, Stars and Orbs. The Medieval Cosmos, 1200 - 1687*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996 (prvé vydanie 1994).
- HARRISON: Edward Robert: *Darkness at Night: A Riddle of the Universe*. Cambridge - Massachusetts - London : Harvard University Press, 1987.
- HARRISON, Edward: *Masks of the Universe. Changing Ideas on the Nature of the Cosmos*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.
- KARABOVÁ, Katarína: Problematika mimozemských civilizácií z pohľadu novolatinských spisov z oblasti fyziky. In: ŠKOVIERA, Daniel - SIPEKIOVÁ, Nicol (eds.): *Sambucus IX*. Trnava - Kraków : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave - Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 168 - 178.
- KONDAKOV, Ivan Petrovič (ed.): *Svodnyj katalog knig graždanskoj pečati XVIII veka. 1725 - 1800. Tom 3. R - Ja*. Moskva : Kniga, 1966.
- KULIKOVSKIJ, Petr Grigorievič: *M. V. Lomonosov - astronom i astrofizik*. Izd- 2-je. Moskva : Gos. izd-vo fiz.-mat. lit., 1961.
- MENŠUTKIN, Boris Nikolajevič (ed.): *Michajlo Vasilievič Lomonosov. Žizneopisanie*. 4-je izdanie. Sanktpeterburg : Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 1912.
- MIKULA, Valér: Bohuslav Tablic a osvietenstvo. In: *Slovenská literatúra*, roč. 44, 1997, č. 2, s. 153 - 163.
- MOMDŽIAN, Chačik Nišanovič: *Francuzskoje prosvješčenije XVIII veka: Očerki*. Moskva : Mysl', 1983.
- MÜNZ, Teodor: *Filozofia slovenského osvietenstva*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961.
- MÜNZ, Teodor: Osvietenská filozofia. In: *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava : VEDA, 1987, s. 203 - [285].
- PEKARSKIJ, Petr: *Istorija Akademii Nauk v Peterburge... Tom vtoroj*. Sanktpeterburg : Izdanie Russkogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, 1873.
- REGIS, Edward Jr. (ed.): *Extraterrestrials : Science and Alien Intelligence*. Cambridge - London - New York - New Rochelle - Melbourne - Sydney : Cambridge University Press, 1987.
- RIŠKOVÁ, Lenka: *Básnické umenie podľa Bohuslava Tablica*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.
- RIŠKOVÁ, Lenka: K formovaniu Tablicových literárnych názorov. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 5, s. 357 - 371.
- SERIOGIN, Alexandr Vasilievič: *Gipoteza množestvennosti mirov v traktate Origena „O načalach“*. Moskva : Institut filosofii Rossijskoj Akademii Nauk, 2005.
- SERMAN, Ilia Zacharovič: *Poetičeskij stil' Lomonosova*. Moskva - Leningrad : Nauka, 1966.
- SRPON, Vlado: Dr. Gustáv Maurícius Reuss: Prvý literárny fantasta Horného Uhorska? In: *Interkom*, 1993, č. 11 - 12. [cit.2020-05-02]. Dostupné na: <http://interkom.vecnost.cz/1993/19931116.htm>
- SZENDY, Peter: *Kant in the Land of Extraterrestrials: Cosmopolitical Philosophical Fictions*. Translated by Will Bishop. New York : Fordham University Press, 2013 (francúzsky originál 2011).
- ŠIŠKIN, I. [akinf Ivanovič]: Michail Abramov - odin iz protivnikov Petrovskej reformy. In: *Nevskij sbornik (učebno-literaturnyj)*. S.-Peterburg : Izdanie VI. Kuročkina, 1867, s. 375 - 429.
- THJISSEN, Hans: Condemnation of 1277. In: ZALTA, Edward N. (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford : Metaphysics Research Lab. CSLI, Stanford University, 2018. [2020-05-02]. Do-

228 stupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/condemnation/>

roč. 67, 2020, č. 3 TRONSKIJ, Iosif Moisejevič: *Dějiny antické literatury. II. díl. Římská literatura*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1956.

VLČEK, Jaroslav: Osvícenské Slovensko evangelické. In: *Literatura česká devatenáctého století. Díl první : od Josefa Dobrovského k Jungmannově škole básnické*. Praha : Jan Laichter, 1902, s. 633 – 647.

VOJTECH, Miloslav: Od baroka k osvieteniskému klasicizmu a pre-romantizmu. Literárnosmerové aspekty česky písanej poézie na Slovensku v prvej fáze národného obrodenia. In: *Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 135 – 144.

VOJTECH, Miloslav: Problematika meziliterárnosti a dejín umeleckého prekladu v monografii Ruda Brtáňa venovanej Bohuslavovi Tablicovi. In: *Slovenská literatúra*, roč. 66, 2019, č. 5, s. 346 – 357.

ZAPADOV, Alexandr Vasil'evič: *Poety XVIII veka (M. V. Lomonosov, G. R. Deržavin)*. Moskva : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1979.

ZAVARSKÝ, Svorad: Martin Sentiváni: Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate / Sústava sveta. Kozmologická štúdia. In: *Slavica Slovaca*, roč. 46, 2011, č. 3, s. 3 – 154.

Mgr. Martin Braxatoris, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Martin.Braxatoris@savba.sk